

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ФАКУЛТЕТ ПО ЖУРНАЛИСТИКА И МАСОВА КОМУНИКАЦИЯ
Катедра „Пресжурналистика и книгоиздаване”

ПРОМЕНЕНИЙТ МОДЕЛ НА СЪВРЕМЕННОТО ДЕТСКО КНИГОИЗДАВАНЕ В БЪЛГАРИЯ

Автореферат на дисертационен труд

за присъждане на образователна и научна степен „доктор”

по професионално направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки
(Журналистика – Детско книгоиздаване)

Докторант:

Катя Георгиева Кирилова

Научен ръководител:

проф. д-р Алберт Бенбасат

София, 2016

Дисертационният труд е с обем 313 страници основен текст с включени 6 таблици и 5 диаграми. Към него са добавени 73 страници с 5 приложения. Дисертацията е структурирана в увод, три глави и заключение. Използваната библиография се състои от общо 252 източника на български, английски и руски език.

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра „Пресжурналистика и книгоиздаване“ при ФЖМК „Св. Кл. Охридски“, проведено на 10.11.2016 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	4
Актуалност на проблема	4
Значимост на темата	4
Степен на разработеност на проблема	5
Обект и предмет на изследването	6
Цели и задачи	6
Ограничения в обхвата на изследването	8
II. СЪДЪРЖАНИЕ.....	9
Увод.....	9
ГЛАВА I. ДЕТСКОТО КНИГОИЗДАВАНЕ КАТО МОДЕЛ.....	9
ГЛАВА II. ФОРМИРАНЕ, УТВЪРЖДАВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА ДЕТСКОТО КНИГОИЗДАВАНЕ КАТО МОДЕЛ В БЪЛГАРИЯ	13
ГЛАВА III. СЪВРЕМЕННОТО ДЕТСКО КНИГОИЗДАВАНЕ В БЪЛГАРИЯ: РАЗВИТИЕ, ОРГАНИЗАЦИЯ, ПРОБЛЕМИ И ТЕНДЕНЦИИ.....	16
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	24
Основни приноси на дисертационния труд	25
Публикации по темата на дисертационния труд.....	26

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Актуалност на проблема

Съвременните изследвания в областта на издателската дейност у нас са сравнително малко и не винаги успяват да реагират на динамиката в книжния сектор. Книгите за деца обикновено остават встрани от погледите на изследователите, а често пъти се подценяват и от самите издатели. Необходимостта от тяхното проучване е належаща, тъй като по разнообразието в съдържанието, оформлението и предназначението си детските книги се отличават ярко от останалите издателски продукти, а доброто състояние на издателската дейност за малките читатели създава условия за развитие на останалите направления в книжния бизнес¹.

В наши дни все повече издатели се ориентират към книгите за деца и в резултат на това през последното десетилетие се наблюдава непрекъснато нарастване на броя и на тиража им. Тази закономерност се открие най-вече по време на последната голяма икономическа криза, която рефлектира сериозно върху книгоиздаването. Едно от основните средства за преодоляването ѝ е концентрирането върху изданията за деца от страна на различни по големина и профил издателства. Нашата страна също стана изразител на тази световна тенденция и детското книгоиздаване привлече вниманието на всички участници в книжния сектор. Появи се и необходимостта от провеждането на подобни актуални теоретико-практически изследвания, които да подпомогнат бъдещото му развитие.

Значимост на темата

Изследването се стреми да постави началото на по-задълбоченото и комплексно проучване на издателската дейност за деца у нас, за да отговори на изискванията на практиката и на професионалното образование. В наши дни детското ни книгоиздаване

---

¹ Clark, Giles and Philips Angus. Inside Book Publishing. London, New York: Routledge, 2008, p. 52.

е изправено пред редица проблеми и подобно проучване освен да ги посочи и анализира, може да предложи възможности за преодоляването им. Подобен пръв по своя характер научно-изследователски труд би подпомогнал университетската дисциплина „Детско книгоиздаване“, която изучават студентите по книгоиздаване в Софийския и във Великотърновския университет, би бил интересен и за техни колеги, изучаващи други специалности, свързани с книгата и книгоиздаването. Той би привлякъл вниманието и на изследователите в областта на детската литература, историята на книгата, книжната илюстрация и др. Би бил интересен и полезен и на практиците в книжния сектор (издатели, редактори, библиотекари и др.). Имайки предвид отсъствието на подобни изследвания и бурното развитие на детското книгоиздаване в световен мащаб, темата за докторанта е особено значима и е научно предизвикателство с дългосрочни перспективи.

Степен на разработеност на проблема

Към настоящия момент са налице по-частни изследвания на различни аспекти на детската книга, разгърнати предимно в рамките на дипломантски тези. Те са концентрирани върху изданията за определена възрастова група, върху дадено тематично направление или издател, върху илюстрациите и др. Трябва да се споменат и приносите на докторските дисертации на Капка Кънева², Антон Стайков³ и Мая Стоянова⁴, които са в областта на дизайна (пространствен и типографски) на детската книга и на семиотичните аспекти в рекламата на комикса.

Историческите проекции на детското книгоиздаване у нас са засягани многократно под различен ъгъл от изследователите на детската литература, на педагогиката, от историографите и, разбира се, от книговедите. Настоящият труд се

---

² **Кънева**, Капка. Детската книга – пространствен обект в контекста на тенденциите в развитието на съвременната книга. дисертация. София, 2007, 206 с.

³ **Стайков**, Антон. Комикс и реклама. поетика и семиотични аспекти. дисертация. София, 2015, 428 с.

⁴ **Стоянова**, Мая. Типографски дизайн на детската книга. шрифтова разпознаваемост, яснота и ефективност в процеса на създаване на четивна грамотност в предучилищната и ранната училищна възраст. Дисертация. София, 2015, 196 с.

позовава на редица от тях, но се фокусира върху изследване на модела, който чертае издателската ни дейност за деца.

Съвременното състояние на детското книгоиздаване в България се коментира на кръглите маси по време на Националния фестивал на детската книга в Сливен и на други инициативи по повод Международния ден на детската книга (2 април). С книгите за деца, най-вече по отношение на четенето, се ангажират и някои формални и неформални организации. Резултатите от тяхната дейност също са взети под внимание в настоящата дисертация.

Обект и предмет на изследването

Обект на изследването е моделът на детското книгоиздаване в България през различните фази от възникването и развитието му до наши дни, като основната тежест на разработката е поставена върху промените му след 1989 г. Трансформациите, през които преминава моделът, са представени на фона на очергания в началото на първа глава обобщен световен опит, като се акцентира върху родната специфика.

Предмет на изследването е издателската дейност за деца в България – нейното възникване, развитие, съвременно състояние и настоящи проблеми. Анализирани са дейността на водещите български издателства и техните представителни издания и поредици на фона на социално-икономическата и обществено-политическата обстановка в страната, повлияващи в различна степен върху промените в модела.

Цели и задачи

Дисертационният труд има за цел: да открие и очертае характеристиките на детското книгоиздаване като модел, да разкрие основните фактори, които го формират, да проследи различните етапи, през които преминава в България, като акцентира върху годините след 1989 г.; да представи основните тенденции в съвременното ни детско книгоиздаване; да анализира основните му проблеми и да предложи начини за разрешаването им.

За реализирането на така поставената цел са изпълнени следните задачи: проучване и обзор на теоретичните и историческите източници, свързани с

детското книгоиздаване в национален и световен контекст; теоретична обосновка и характеристика на детския книгоиздателски модел; преглед на представителните издания за деца от разглежданите периоди; проучване на основните световни тенденции в областта на детското книгоиздаване; проследяване на тенденциите в българското книгоиздаване; наблюдение върху ролята на участниците в книжния сектор за деца; събиране и анализиране на статистическа информация за българското детско книгоиздаване; прогнози относно развитието на детския издателски профил.

Поставените задачи са изпълнени с помощта на интердисциплинарен подход, който се обуславя от особеностите на науката за книгата и книгоиздаването. В конкретния случай с детския профил са ползвани постановки и изследвания в областта на книгознанието, полиграфията, графичния дизайн, изобразителното изкуство, библиотечното дело, маркетинга, рекламата, връзките с обществеността, но също така и на педагогиката, психологията, литературознанието, историята и др.

Историческият прочит е надграден с вижданията на докторанта за детското книгоиздаване като модел. Благодарение на съчетаването между историографския и теоретичния подход българското детско книгоиздаване е представено като част от световното, но и в неговите индивидуални характеристики и отлики. При проследяването и съпоставянето на различните етапи, през които преминава моделът на детското книгоиздаване в България, е приложен съпоставителен подход и наблюдение. За да се задълбочи изследването и за да се обобщят резултатите му, е използван методът на анализа и синтеза. В първа глава детското книгоиздаване е сравнено с останалите издателски профили чрез съпоставителен анализ, а при детайлното разглеждане на отделни книги и издания за деца е използван редакционно-издателски анализ.

За да се осъществят задачите на изследването, от важно значение са проведените разговори с участниците в създаването на детските книги у нас. Някои от тях са цитирани в текста на дисертацията. Сред респондентите са издатели, автори, редактори, илюстратори, книготърговци, библиотекари и др. участници в книжния сектор. Проведено е и анкетно проучване сред българските издатели, с чиято помощ е очертана съвременната организация на процеса у нас.

Един от основните методи на изследване, който е използван в дисертацията, е т.нар. библиометричен анализ. За да се приложи, са обобщени данни от Националния статистически институт и от Националния регистър на издаваните книги в България към Националната агенция за ISBN.

Ограничения в обхвата на изследването

В дисертационния труд с цел да не се отклонява изследването от целите и задачите му, са поставени и някои ограничения. Не се коментират въпроси, които тясно засягат детското четене, грамотността, литературната теория, детската литература, педагогиката, но се използват някои постановки, изложени в тях, имащи отношение към изследваната проблематика. Не се прави и детайлен анализ на конкретни издания и поредици, отбелязани и коментирани в разработката, за да не се натоваарва прекалено нейния обем. Не се представят подробно останалите издателски профили, тъй като те са предмет на отделни научни разглеждания. Избегнати са също качествените оценки на книжното съдържание, както и коментара на дискусиите в публичното пространство, отнасящи се например до въпроси от рода: четат ли децата и какво, подходяща ли е изучаваната в училище художествена литература и пр. Променящата се представа за детството през отделните периоди само е маркирана, тъй като подробното разгръщане на този проблем би сменило фокуса на темата. Не се диференцират строго границите между книгите за деца и книгите за тийнейджъри, поставени в някои страни, а на детското книгоиздаване се гледа като съвкупна творческа дейност, посветена и на по-големите, и на по-малките читатели.

По-детайлно в труда се представят представителните и най-дълго просъществувалите издателства за деца в България, а по-малките и масовите, които през последните години насочват вниманието си към книгите за деца и тепърва се ориентират на този пазар, са отбелязани, без да се анализират подробно. При класифицирането на видовете издания е следвана личната логика на изследвателя, както и българската традиция и практика, без да се привнасят все още неналожили се у нас чужди деления и определения. Изследването се стреми да не влиза в излишни методологични и теоретични полемики (примерно дали „литература за деца” или „детска литература”; дали „детско книгоиздаване” или „книгоиздаване за деца” и др.п.),

а се придържа към разглеждане на поставените в труда проблеми от професионално-издателски позиции.

II. СЪДЪРЖАНИЕ

Увод

В увода на дисертационния труд са изпълнени всички изисквания за съставянето на подобен тип въвеждаща част. Представени са актуалността на проучваната проблематика, предизвикателствата пред изследователя, очертани са границите на разработката и са маркирани основните ограничения по темата. Последователно са коментирани обекта и предмета на изследването, целите и задачите му, методологията и хипотезата.

ГЛАВА I. ДЕТСКОТО КНИГОИЗДАВАНЕ КАТО МОДЕЛ

Началото на първа глава въвежда в темата за детското книгоиздаване като модел, изследва неговото възникване в световен мащаб и представя основните етапи, през които преминава формирането и утвърждаването му.

Нужни са векове, за да се осъзнае потребността от книги, специално предназначени за деца. Това се случва паралелно с увеличаването на интереса към развитието и бъдещето на подрастващите като самостоятелни индивиди, нуждаещи се от специален подход и отношение от страна на възрастните. Книгите, предназначени за деца, са едно от основните средства, които засвидетелстват промененото отношение към мястото на децата в обществото. В началото това се изразява само в адаптиране на текстовете за възрастни и в учебните издания, но впоследствие се осъзнава необходимостта от отделни книги за малките, в които водеща роля заедно с текста има и илюстративният материал, и цялостното книжно оформление във всичките му детайли.

Англичанинът Джон Нюбъри (1713-1767) е първият, който разбира, че издателската дейност за деца може да се превърне в печеливш и перспективен бизнес. Той е пионер в детското книгоиздаване, тъй като успява да го отдели

напълно от издаването на учебници и да го подчини на типичните за детските книги правила – да са илюстрирани, да забавляват и развличат, да са интересно поднесени, да са съобразени с различните възрасти и потребности. Единственият елемент, който не успява да разработи добре, са илюстрациите, които са повече схематични отколкото художествени и не винаги кореспондират достатъчно с текста.

Истинският разцвет на детското книгоиздаване започва през втората половина на XIX в. и е резултат от промененото отношение към малките читатели, от насочването към тях на творящи за деца автори и илюстратори, от индустриализацията в издателския бизнес и от развитието на печатните технологии. Същинското книгоиздаване за деца се появява тогава, когато картинките стават неизменна част от текста и на тях започва да се обръща същото внимание като на съдържанието.

След кратката генеалогия на детското книгоиздаване в световен мащаб е направен опит за дефинирането и типологизирането му. Оказва се, че издателската дейност за деца очертава един своеобразен път на възникване, утвърждаване и развитие в практиката, който със своите индивидуални белези и характеристики, отнасящи се до всички професионални аспекти, свързани със създаването на крайния издателски продукт, оформя самостоятелен модел. Изследването на детското книгоиздаване като модел би могло да надгради теоретичния подход спрямо него и да позволи по-детайлното му разгръщане в исторически и съвременен контекст.

Изложението в първа глава показва, че моделът на детското книгоиздаване в световен мащаб се оформя окончателно, когато е налице съвкупност от следните фактори:

- обществено осъзнаване на децата като читатели със собствени потребности;
- съобразяване на особеностите на различните възрастови групи в издателската дейност за деца;
- симбиоза между текст и илюстрация в книгите за деца, която е свързана с използване на подходящи за представянето им формати, хартии, подвързии;

- усъвършенстване на полиграфическите възможности, което да позволява бързо, качествено и финансово изгодно отпечатване на издания за деца в цвят;
- отделяне от дидактизма и акцент върху художественото, забавното, занимателното и игровото в книгите за деца;
- изграждане на институции, ангажирани с книжовността;
- утвърждаване на имената на автори, илюстратори и издатели, концентрирали работата си върху книгите за деца;
- създаване на издания, в които се отразяват изброените по-горе изисквания, някои от които стават представителни за детското книгоиздаване в даден период от време.

Тези фактори са устойчиви във времето, но повлияват с различен интензитет върху детското книгоиздаване през всеки етап от развитието му и се трансформират според конкретните обществено-политически и социално-икономически условия. Очертаният чрез формиращите го фактори модел е водещата нишка при изследването на книгоиздаването за деца в България във втора и трета глава от дисертацията.

Уникалността на детското книгоиздаване като модел се разкрива чрез съпоставка с някои теоретични и практически аспекти от издателската, маркетинговата и книготърговската дейност, а и също в контекста на психологията и педагогиката:

- Книгите са предназначени за деца, но се създават и купуват предимно от възрастните, т.е. те са амбивалентни и най-важните им дискурси са съобразени с възрастните, тъй като пълнолетната аудитория на родителите, учителите, издателите, библиотекарите и др. избира книгите, които децата да четат и изучават⁵;
- Само при детското книгоиздаване аудиторията се подразделя на толкова много възрастови групи, всяка от която е свързана с определени изисквания към съответните издания. Подборът, адаптацията, оформянето и отпечатването трябва да отговарят на особеностите на възрастовата група, към която са насочени;

---

⁵ Rata, Irina. Children's Literature - A Cinderella Story. – В: *Cultural Intertexts*. Year 1, Vol. 1-2, 2014, с. 236.

- Издаващите за деца трябва добре да познават и спазват установените в теорията и практиката на педагогиката, психологията и детската литература принципи и препоръки;
- За да е атрактивен и за да подпомага развитието на моториката и тактилните възприятия, традиционният книжен блок в детското книгоиздаване претърпява множество трансформации и съществува под все повече разновидности, които не се прилагат в останалите профили;
- Поради предметно-образното мислене на децата илюстраторите и дизайнерите отделят специално внимание на книгите за тях съобразно читателските им компетенции и се съобразяват с редица изисквания при оформлението. В доста случаи значението на илюстрациите е определящо за комплексното възприемане и въздействие на детската книга. Тук визуалното често пъти преобладава над вербалното и го стимулира. От особено значение е и полиграфическото възпроизвеждане на изданията;
- Словесното съдържание също се съобразява с възрастта на аудиторията, за която е предназначено, така че авторите трябва добре да познават нейните особености;
- Най-дълго просъществувалите и утвърдилите се на пазара издатели на детски книги са тясно профилиралите се в тази област. Те рядко добавят и друг профил към дейността си – за разлика от масовите издатели, които в последните години все по-често включват в структурата си и детски отдел;
- В детското книгоиздаване, сравнено с останалите издателски профили, е най-голям броят на участниците, влияещи върху провокирането на интереса към книгата и стимулирането на четенето;
- Типологизирането на изданията показва, че тук разнообразието е най-голямо и в трансформиран вид присъстват почти всички характерни за останалите профили видове издания;
- Промените в обществените нагласи спрямо детството се отразяват пряко в работата на издателите. Никоя друга човешка възраст не провокира толкова сериозно вниманието на институциите и на социума.

Уникалността на модела е открояна и чрез съпоставка с останалите издателски профили, както и чрез триединството на книгата – „дух, тяло и стока”. Изследвани са възприемателските специфики при различните възрастови групи и конкретните

изисквания спрямо всяка аудитория, които издателите трябва да познават и да съобразяват при подготовката на своите детски книжни продукти. Тези специфики и изисквания от своя страна залягат в основата на този качествено различен модел и налагат съответните стратегии в създаването и маркетинга на детската книга. Така от амалгамата на теорията и практиката, с помощта на триединния подход, са допълнени особеностите на модела детско книгоиздаване.

ГЛАВА II. ФОРМИРАНЕ, УТВЪРЖДАВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА ДЕТСКОТО КНИГОИЗДАВАНЕ КАТО МОДЕЛ В БЪЛГАРИЯ

След като в първа глава е характеризиран моделът на детското книгоиздаване и са открити основните фактори, които го провокират и подпомагат развитието му, във втора глава изследването се насочва към неговите проявления в България. Зараждането на детското книгоиздаване по нашите земи се доближава до европейската традиция и е зависимо от основните фактори, повлияли върху нея. И у нас няма установени типични издания за деца преди Възраждането, както е и на Запад до епохата на Просвещението. В този смисъл, макар да се появява с близо три века закъснение, нашето книгоиздаване не изостава особено по отношение на издателските практики за деца, тъй като те са се утвърдили и се развиват успешно на континента едва от няколко десетилетия.

Наченките на книгоиздаването за деца в България следват последователността при изграждането на модела, представена в първата глава. И у нас корените на литературата за деца се търсят в устно предаваните приказки и легенди и след векове без осъзнаване на необходимостта от специално предназначени издания за деца, се появяват предшествениците им. „Буквар с различни поучения” (1824) условно е приет за първата ни книга за деца, тъй като д-р Петър Берон първи разбира, че децата имат нужда от илюстрации, за да възприемат по-добре съдържанието.

Следващият етап от „прохождането” на детското книгоиздаване е свързан с адаптирането на изданията за възрастни и с превеждането на някои от популярните в Европа образци. Появяват се и първите опити на български автори да пишат за деца. Формирането на детското книгоиздаване е пряко зависимо от наличието на обществената осъзнатост за необходимостта от детски издания и от институционална

подкрепа за развитието им. Отсъствието на държавни институции през Възраждането е основната причина по време на този период то да не се формира окончателно.

В годините след Освобождението са създадени липсващите преди това условия за обособяване и развитие на детското ни книгоиздаване като модел. Утвърдени са нормативната и административната база, изградени са институции, ангажирани с грамотността на населението, а книгите за деца се възприемат като едно от основните средства за развитие на образователната система. От учителските среди се появяват редица личности, които се ангажират с бъдещето на изданията ни за деца. През този период детското книгоиздаване се отделя от издаването на учебници чрез нарастващия брой художествени книги за малките читатели, имащи различна от образователната насоченост.

Въпреки че се формира в годините след Освобождението, изследваният модел се утвърждава окончателно и добива национален характер в годините между двете световни войни. Тогава се появяват представителни издания, дело изцяло на български автори, илюстратори и издатели, които се вписват напълно в литературния контекст на епохата и го доказват чрез спечелените множество награди в Европа. Постигнатите резултати се дължат на следваната национална политика, която намира и нормативен израз в Закона за детската литература от 1920 г.

Законът е „отговор” на безразборния и комерсиален пазар, който превзема детската книга, показва грижа за „духовната храна”, която се предлага на децата, за чието „производство” вече се поема и държавна отговорност. Разбира се, той е резултат от конкретната обществено-политическа ситуация в страната, която в годините след националните катастрофи търси начини за преодоляването на резултатите от тях, насочвайки поглед към бъдещето – децата. Освен че поставя определени критерии, на които трябва да отговарят изданията за деца и следи за спазването им, Законът за детската литература поощрява българските творци и предвижда средства за награди и субсидии на най-добрите произведения за деца и юноши. Не закъсняват и добрите резултати от прилагането му – през 1924 г. с финансовата подкрепа на Министерството на народното просвещение започва да излиза „Библиотека за малките”, която провокира частните издателства също да обърнат внимание на литературата за деца. За кратък период от време емблемите на две от тях – „Хемус” и „Т. Ф. Чипев”, стават

пример за успешното функциониране на модела. Техният принос и представителните им издания са подробно анализирани в дисертацията. Около тях се формира „златното” поколение на българските автори и илюстратори за деца.

След като се е утвърдил окончателно в годините между двете световни войни, през тоталитарния период моделът на детското книгоиздаване у нас продължава да функционира, но сериозно се трансформира. Свободният и бърз ход на литературата ни за деца е ограничен и затворен за част от световните процеси и тенденции. Настъпват промени и в отношението към детството, което трябва да превърне децата в трудолюбиви и верни социалистически труженици. Развиващият се по естествен път исторически модел на детското ни книгоиздаване, движен до момента от частната инициатива и стимулиран градивно от националните институции, е повлиян грубо от държавата за реализиране на партийни цели. Появяват се първите ни изцяло профилирани в областта на детската книга издателства, настъпват промени във вида на собствеността и начина на организация в книгоиздаването.

С оглед на профилирането издаването на детски книги през периода е съсредоточено в четири издателства: „Народна младеж”, „Български писател”, „Български художник” и „Отечество”. Дейността им се допълва епизодично от „Народна просвета”, „Народна култура” (с поредиците „Юношески романи”, „Четиво за юноши”), „Медицина и физкултура”, „Септември”, „Георги Бакалов”, Държавното военно издателство (библиотека „Аз съм българче”, „Героика и приключения”) и агенция „София-прес” (публикува в превод творби от български автори на чужди езици).

Трансформираният модел, очертал се по време на тоталитаризма, е противоречив и неговите проучвания тепърва ще се увеличават. От една страна, са налице действаща нормативна рамка и ангажирани държавни институции, поели отговорността за детската книга, утвърждават се имената на професионално ангажирани със създаването ѝ специалисти, появяват се представителни издания, развива се литературната критика, страната ни членува в международни организации и участва редовно на организирани от тях форуми. От друга страна обаче, са задушени конкуренцията и частната инициатива, следват се шаблоните на социалистическия реализъм, не липсват издания с ниско качество на съдържанието и оформлението, в списъците със забранена

литература влизат и заглавия за деца, преводните книги от европейски и американски автори са дефицитни, а в огромни тиражи излизат съветските и угодните на партията у нас автори и др.

Анализът на модела в детското ни книгоиздаване от наченките му през Възраждането до окончателното му утвърждаване между двете световни войни показва, че той се очертава за около столетие, бързо придобива национален характер и заедно с това следва модерните издателски тенденции. През тоталитаризма моделът е съобразен с комунистическата доктрина и по този начин е прекъснато естественото му свободно развитие.

Обобщено казано, след като се е появило веднъж, детското ни книгоиздаване преминава през различни трансформации, обусловени най-вече от историческите превратности на времето. Основните фактори, които повлияват върху издателската активност за деца от годините на нейното зараждане до края на тоталитарния период, са държавната политика, нормативната база, обществената осъзнатост за важността на книгите за малките читатели, стимулирането на родните автори и илюстратори, приемствеността с периодичните издания за деца. Това се оказват своеобразните „стълбове” на модела у нас, от които зависи неговото настоящо и бъдещо състояние.

ГЛАВА III. СЪВРЕМЕНОТО ДЕТСКО КНИГОИЗДАВАНЕ В БЪЛГАРИЯ: РАЗВИТИЕ, ОРГАНИЗАЦИЯ, ПРОБЛЕМИ И ТЕНДЕНЦИИ

Третата глава от дисертационния труд представя начина, по който се трансформира моделът на детското ни книгоиздаване в годините след 1989 г. до наши дни. За по-систематично и по-детайлно представяне четвъртвековният период е обособен на няколко етапа: 1989–1991 г., 1992–1995 г., 1996–1998 г., 1999–2008 г. и 2009–2015 г. След промените се появява възможност за възстановяване на естественото развитие на модела, прекъснато през тоталитарния период. Появяват се и редица проблеми, породени най-вече от липсата на приемственост с установените през предишните периоди стратегии и практики за успешното му функциониране. Макар на българския пазар постепенно да се налагат няколко големи профилирани детски издателства и да се появяват множество малки, заети специфични ниши, детското ни

книгоиздаване страда от липсата на национална политика. Така моделът на детското книгоиздаване у нас няма възможност да се разгърне напълно и да достигне постиженията на предшествениците си.

През призмата на липсващите „стълбове” на модела в трета глава е представено съвременното състояние на детското ни книгоиздаване. Анализът на всеки от посочените етапи се съпътства от свидетелства на съвременниците, ангажирани професионално с издателска дейност, от очертаване на ситуацията в книжния сектор, от анализиране на водещите детски издателства и техните представителни издания. С помощта на библиометричен анализ са обобщени статистическите данни за книгите ни за деца след промените.

По време на първия етап (1989–1991) ситуацията в детското ни книгоиздаване е част от общата издателска картина в страната, назована в дисертацията с думата „хаос”. Липсва нормативна уредба, която да сложи ред, не са гарантирани взаимоотношенията между участниците в книжния сектор, отсъства институция, която да посредничи и да ги подпомага, няма каквато и да било стратегия за развитие. Детската книга и четене не са осъзнати като звено с важно значение за бъдещето на подрастващите. Секторът страда още от липса на хартия, от задкулисни сделки, от липса на държавна подкрепа. Профилираните издателства за детска литература остават без ръководна „шапка”, без изяснен статут, със забавени реакции по отношение на случващото се и се оказват неподготвени да управляват ресурсите си при новосъздадените условия. Частната инициатива тепърва прохожда и все още няма ясна насоченост към книгите за деца. Въпреки това през тези първи години след промените на пазара се появяват две от водещите и до момента детски издателства у нас – „Златното пате” и „ПАН”, чиито първи крачки и последващо развитие са представени подробно в дисертацията.

Различна е ситуацията по време на следващия етап (1992–1995), когато подемът в издателската дейност у нас е най-голям за целия двадесет и петгодишен период след промените. Той е свързан с утвърждаване на частната инициатива в детското книгоиздаване, с появата на нови тенденции в развитието му, със значителното увеличаване на броя на изданията и тиража им. Към освободилата се пазарна ниша бързо се насочват новосъздадените частни издателства. Някои от тях се профилират само в областта на детската литература, а за други тя е направление в дейността им.

Малко след 1991 г. започват своята дейност „Фют” и „Егмонт България”, които са представени по-разгърнато в дисертацията. Четвърт век по-късно те продължават да са сред лидерите на пазара. Заедно с тях се появяват и някои от широкопрофилните ни издатели, които обръщат сериозно внимание на литературата за деца. До днес тази практика поддържат „Хермес” и „Дамян Яков”, а някои като „Фама”, „Бард”, „Прозорец”, „Абагар Холдинг”, „Плеяда”, „Кибее”, „Слънце”, „Кралица Маб” и др. не успяват да се наложат дългосрочно на пазара за детски книги. Новите частни детски издатели с времето поставят на професионални основи своята дейност, като планират дългосрочно поредици, акцентират все повече на „детската книга като тяло”, създават контакти извън страната и придобиват авторски права за преводи, правят собствени проучвания на пазара.

След промените повечето от преобразуваните в търговски дружества държавни издателства са обявени за приватизация, с която се поставя началото на края им. Те не притежават характерните за частните издателства гъвкавост, предприемчивост, съобразен с пазара подход и желание да рискуват. Така „Отечество”, „Младеж”, „Български художник”, „Военно издателство”, „Български писател” престават да са фактори на пазара през този етап.

Голямо предизвикателство за детското ни книгоиздаване са годините на криза (1996–1998), когато се появяват няколко профилирани издателства, които, за съжаление, не успяват да оцелеят. Останалите намаляват значително броя и тиража на изданията, най-вече по време на първата година от кризата, а след това постепенно се завръщат към предлаганото разнообразие, но със значително редуциран тираж. Той е три пъти по-нисък, ако се сравни 1992 г. и 1998 г. През 1996 г. е 3,3 млн. (за сравнение 1995 г. – 5,6 млн.), 1997 г. – 1,8 млн., а през 1998 г. е 2 млн.

В дисертацията годините между 1999 и 2008-а са обозначени като състояние на относителна стабилност. Основания за обособяването им дават липсата на сериозни икономически сътресения, близките статистически данни, окончателното утвърждаване на частната инициатива, разпределянето на пазарните ниши сред водещите в областта на детската литература издателства, вътрешното регламентиране на книготърговията. Започва период на постепенно „размразяване” на книжния пазар след тежката криза, по време на която много издателства и печатници прекратяват дейността си. Това се

случва благодарение на взетите от правителството мерки за „укротяването“ на долара и относителната стабилизация на цените. Основните проблеми пред родното детско книгоиздаване остават същите: липсва държавна политика за книгата и подкрепа на българските издателски проекти за деца, отсъства нормативна уредба, която да регламентира отношенията в сектора. През 2004 г. се учредяват две национални награди – Национална награда за принос в детското книгоиздаване „Константин Константинов“ и Национална награда за детска литература „Петя Караколева“.

Частните издателства продължават своя път на развитие, но значително по-плахо и умерено след загубите, които са претърпели. Няколко от появилите се специализирани детски издателства по време на „бума“ преди кризата не успяват да оцелеят и също спират да издават. На тяхно място постепенно се появяват малки профилирани издателства, които заемат освободилите се ниши и непрекъснато търсят нови възможности. Сред тях са: „Посоки“ (2005 г., специализирало се в книгите с твърди корици и добавени елементи за най-малките), „Театър ПАН“ (2006 г. с акцент върху българските стихове и песни за най-малките в комбинация с аудио диск), „Ина“ (2003 г. книжки за оцветяване, комбинирани с приказка), „Прес“ (2002 г. основната част от заглавията му са по телевизионния филм „Уинкс“), „Багри“ (2003 г. с акцент върху научно-популярните и илюстрираните книги за деца в начална училищна възраст), „Пух“ (2002 г.), „Аделфи“ (2006 г.).

Последният и най-близък до днешния ден етап е между 2009 и 2015 г. Анализът му е затруден поради липсата на достатъчна времева дистанция, но е особено значим, тъй като е обърнат най-много към съвременните издателски практики и отразява най-пълно актуалното състояние на модела в България. Началната му граница е годината, в която новата икономическа криза започва да се отразява върху издателския бизнес, а горната граница е поставена така, че да покаже излизането от нея и изследването да е възможно най-близо до съвременната практика с оглед на неговата приложимост.

Постигнало относителна стабилност в края на предходния период, детското книгоиздаване отново е изправено пред изпитание. Както бе отбелязано при анализирането на предишната голяма икономическа криза, и при новата негативите от нея се усещат чувствително на следващата година и продължават малко повече отколкото в останалите сектори. И на този етап държавата отсъства като фактор, който

може да подпомогне преодоляването ѝ, а издателите сами трябва да намерят средства за това. През 2010 г. е закрит Домът на детската книга, с което окончателно се слага край на бледото му съществуване след промените. По този начин страната ни остава без единствената си институция, ангажирана пряко с проблемите на детската книга.

Състоянието на издателския бизнес за деца у нас в наши дни е детайлно анализирано с помощта на данни от Националния регистър на издаваните книги в България. Проследено е как се променя броят на заявените заглавия през годините на кризата, какво е съотношението между българските и чуждите заглавия, кои са основните жанрове в литературата за деца. След 2009 г., най-тежката година от кризата, на пазара се появяват няколко нови, изцяло профилирани детски издателства. „Точица” (2011), „Рибка” (2013), „Мотове” (2013) и „Клевър бук” (2010) реализират възгледите на управителите си за излязло от рамките на масовостта книгоиздаване за деца, което предлага отсъстващи, но необходими за децата заглавия. Заедно с тях през този етап се появяват още няколко профилирани детски издателства, които също се опитват да открият своята пазарна ниша. Сред тях са: „ПП-Прес” (2012), „Рамита 2008” (2012), „Griffin” (2010), „Пуни Пон” (2012), „Балон” (2012), „Миранда” (2013).

Изследването на всеки един от споменатите етапи е съпроводено с библиометричен анализ, основан на данни от Националния статистически институт. Основните изводи и обобщения от него са следните:

- През разглеждания 25-годишен период в България са излезли общо 9 630 издания за деца или средно излизат по 385 на година. Общият брой на изданията в страната е 139 780 и детските са средно 7 % от него. Броят им варира в зависимост от социално-икономическата обстановка;
- Тиражът на изданията за деца през периода е 57 631 000 или средно 19 % от общия за страната тираж. Трябва да се отбележи, че тъй като немалка част от издателите посочват по-малки тиражи от реалните, стойностите вероятно са по-високи;
- Художествената литература е 73 %, научно-популярната е съответно 27 %. Същата зависимост се наблюдава и по отношение на тиражите им;
- Традиционно брошурните издания и книгите са с близки по количество стойности. И при художествената, и при научно-популярната литература

за деца броят и тиражът на брошурите надделява над този на книгите с около 10 %;

- Постъпателно се увеличава броят на заглавията за деца и юноши и намалява тиражът им. Съвременните деца и родители могат да избират от огромно разнообразие издателски продукти;
- Спад в броя на заглавията има в пиковите периоди на двете големи икономически кризи. Данните тук са доста близки. Сходство има и в тенденцията след пика на кризата да се увеличи отново значително издателската дейност, предназначена за деца;
- През последните пет години се забелязва своеобразен „бум” на детското книгоиздаване у нас, свързан с увеличаване на броя на заглавията, плавно нарастване на тиража им и засилен интерес на различни по профил издатели към него. С това страната ни се присъединява към световната тенденция на нарастващо внимание към книгите за деца и юноши;
- По-голямата част от инвестициите са в брошурни издания, които са предназначени най-вече за по-ранна възраст. Най-често това са приказки, занимателно-образователни книжки, които са бързооборотни и изискват значително по-малко средства за реализирането си. Приказките традиционно са най-предпочитаният жанр и с тях започват първите опити на пазара на прощаждатите в литературата за деца издатели.

За целите на изследването е важно да се погледне отвъд статистическите данни и да се потърси мнението на лицата, стоящи в основата на съвременната издателска дейност за деца в България. В дисертационния труд това е постигнато с помощта на анкетно проучване сред издатели и детски писатели (Весела Фламбурари, Юлия Спиридонова – Юлка и Петя Кокудева). За осъществяването му са подготвени въпросници, изпратени до издателите на детска литература у нас. На призива да се включат, се отзовават 11 от издателствата в страната. Взели участие в допитването са: „Фют”, „Сиела”, „Инфодар”, „Софтпрес”, „Рибка”, „Мотовете”, „Точица”, „Слово”, „Жар-Жанет Аргирова”, „Унискорп” и „Колибри”. От тях „Фют”, „Рибка”, „Мотовете” и „Точица” са профилирани изцяло в детското книгоиздаване, а останалите са широкопрофилни. Предимство на изследването е, че сред включилите се наблюдават основните видове издатели на книги за деца у нас – изцяло профилирани и утвърдени

във времето, новопоявили се и заели специфична ниша нови детски издателства и масови издатели. От думите на анкетиранияте и от наблюденията, с които са допълнени, са направени следните изводи:

- Към книгите за деца се ориентират различни по профил и ръст издателства. В непрофилираните липсват специалисти, които да познават добре детската аудитория и да се концентрират изцяло върху работата си с нея. Профилираните от своя страна са притиснати от ограничените щатни длъжности и също не успяват да реализират пълноценно своята мисия;
- Редакционно-издателският процес се организира според възможностите на издателя и се разпределя неравномерно между екипа;
- На книжния ни пазар често се появяват издания, в които не личи професионалната работа на издателството;
- Предпочитани са чуждестранните проекти, които се реализират по-бързо и изискват по-малко инвестиции;
- Съвременните български автори и илюстратори трудно успяват да се преборят за вниманието на нашите издатели;
- Издателствата общо взето следят световните тенденции в литературата и книгоиздаването за деца и най-успешните сред тях намират място на нашия пазар;
- Отделяните от издателствата средства за маркетинг, реклама и PR при детските книги не са достатъчни, каквото е положението в целия книжен сектор;
- Книгите за деца не са изложени подобаващо в търговските обекти, което не благоприятства продажбите им.

За целите на настоящия труд бяха наблюдавани и анализирани задълбочено тенденциите в световното детско книгоиздаване от последните години. Тъй като разработката е посветена на издателската дейност за деца в България, те бяха съпоставени с родния опит и в дисертацията са изведени основните от тях, проявили се на нашия пазар. Някои от наблюденията на изследователя, стоящ зад разработката, са онагледени с отговорите на анкетиранияте участници. Основните тенденции, разгледани в дисертацията, са: окрупняването; заемането на малки пазарни ниши; издателската дейност за деца като антикризисна мярка; самопубликуването; co-edition; електронното

книгоиздаване; мултиплицирането на популярните теми в съвременната литература за деца; нестихващия интерес към класическите произведения; експериментите с книжното тяло; визуалната инвазия и др.

В дисертацията е направена и прогноза за развитието на детското книгоиздаване в България през следващите години, която е свързана с:

- Продължаващо следване на световните тенденции за все по-често „преливане” на медиите една в друга (посоката най-често е от екрана, било то телевизионен или компютърен, към книжното тяло);
- Налагане на още разнообразни книжни хибриди и увеличаването на проектите „книга плюс”;
- Непрекъснато следене на читателските вкусове и пазарните търсения и своевременна реакция от страна на издателите;
- Все по-открито масовизиране на детското книгоиздаване чрез увеличаване на броя на издателствата с различни профили, добавили и детски отдел;
- Възраждане на определени стари издания, към които имат сантименти днешните родители;
- Използване на все повече средства за привличане на децата към книгата и увеличаване на „акциите” от страна на различни институции за преодоляване на негативните тенденции при детското четене.

Акцент в разработката са и проблемите, пред които е изправено детското ни книгоиздаване в настоящето: отсъстващата национална политика по отношение на детската книга, която да поощрява родните издателски проекти и да ги представя извън границите на страната; липсата на законодателна и нормативна база в книжния сектор; негативните последици от преодоляването на двете икономически кризи, свързани с редуциране на разходите за персонал, което рефлектира върху качеството на крайния продукт; недостигът на средства за развитие на електронното книгоиздаване за деца; нищожната до момента роля на библиотеките на книжния пазар, които не получават достатъчно средства за обновяване и разширяване на фонда си; липсата на професионални организации в областта на детската книга у нас и нечленуването в международни; провеждането на социологически изследвания за състоянието на детската книга и четене; затруднената поради различни причини комуникация с

останалите участници в книжния сектор; необходимостта от адекватна и навременна критика за актуалните заглавия, както и от по-сериозно им представяне в медиите.

Тези проблеми биха могли да намерят своето решение единствено при наличието на координирани, планирани и конкретни действия от страна на всички участници в книжния сектор и на професионално свързаните с него държавни институции и неправителствени организации, които освен изброените проблеми трябва да търсят решение и на въпроса с привличането на децата към книгата и четенето, който е изключително наболял в наши дни. За да може да се запази и развива националното ни детско книгоиздаване, е необходимо:

- Да се въведе целенасочена държавна политика за стимулиране на родните автори и издатели на български книжни проекти (чрез конкурси, програми, чрез данъчни облекчения), както и да се правят опити те да излязат извън рамките на страната;
- Детската книга и четене да се превърнат в обща кауза на всички, ангажирани с книжовността и грамотността, по която да се работи целогодишно;
- Непрекъснато „говорене” с помощта на медиите за проблемите в сектора от основните му лица, както и от спечелените за каузата популярни личности;
- Да се върне мястото на книгата сред дневния ред на обществото, където да се възпитава любов към нея най-напред в семейството, а след това тя да се развие и запази с помощта на образованието и библиотеките;
- Поява на адекватна и навременна критика за актуалните заглавия, съобразена с различните ѝ ползватели и със спецификите на съответната медия.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключението на дисертационния труд се прави кратък обзор на модела на детското ни книгоиздаване от възникването му до наши дни и се акцентира върху необходимостта от приемственост с предишния ни опит. Цитирани са думите на Тончо Жечев, който веднага след 1989 г. казва: „лошото е тук, че се налага отново да откриваме велосипеда. Трябва пак да започваме от самото начало. Това е много страшно. В нашата история въобще това е било най-голямата язва досега. При всяка

генерална промяна, каквато се очертава, се започва пак от дъното, от самото начало, като че ли нищо преди нас не е имало значение и няма”. Той смята, че издателска дейност в България ще се развие плодотворно и доброкачествено само ако се отчете целият опит, натрупан до момента, както преди 9 септември 1944 г. така и след това. В противен случай „ще се върнем отново към една такава абсолютна издателска стихия, когато няма да можем да задоволим наистина духовните потребности на обществото, а само ще дразним епидермално неговото любопитство”⁶.

Двадесет и петте години на прехода се оказват недостатъчни, за да се преодолее тази стихия, и думите на Т. Жечев са пророчески. Непоучило се от опита на предшествениците си детското книгоиздаване повтаря своите стъпки отпреди. Тогава обаче за преодоляването на пазарния монопол при изданията за деца са взети адекватни мерки, докато в наши дни все още няма индикации това да се случи. За първи път в историята си детското книгоиздаване в България не заема достойно място в общественния дневен ред, не налага национални проекти и е оставено само да устоява на пазарната инерция. За да се продължат традициите на модела, е необходимо да се реализират отново основните фактори, които повлияват върху издателската активност през разгледаните периоди: държавна политика в областта на детската книга, нормативна база, обществена осъзнатост, подкрепа на българските автори и илюстратори, приемственост с периодичните издания за деца.

Основни приноси на дисертационния труд

- Настоящото изследване е първото самостоятелно проучване на детското ни книгоиздаване в България от възникването му до наши дни и очертава множество теоретични, тематични и проблемни рамки, които биха могли да се използват в следващи разработки по темата;
- Дисертационният труд поставя теоретичните параметри за изучаването на детското книгоиздаване в България, което за пръв път е изследвано като модел, който се формира и развива във времето;

---

⁶ Жечев, Тончо. Да се чувстваме на равнището на своето време. – В: *АБВ*, 1990, № 26, с. 1-5.

- Важна част от дисертацията е историческата ретроспекция на издателската дейност за деца в България, която до момента не е представяна цялостно;
- Събрана и анализирана е статистическа информация за двадесет и петгодишния период от развитието на профила след 1989 г., която на този етап не е поднасяна нито синтезирано, нито в толкова разгърнат вид;
- За целта на настоящия труд са проведени разговори и интервюта с практики в областта на детското книгоиздаване у нас, с чиято помощ той придобива и приложен характер;
- Акцентът върху съвременното състояние на детското книгоиздаване в България, както и открояването на неговите неотложни проблеми и предложените варианти за тяхното разрешаване би допринесъл за подготовката на национална политика в областта на детската книга;
- През летния семестър на учебните 2014/2015 г. и 2015/2016 г. авторът на настоящото изследване проведе част от семинарните занятия по дисциплината „Детско книгоиздаване”, с което бяха демонстрирани и проверени в академичната практика някои от неговите основни моменти.

Публикации по темата на дисертационния труд

Общо 14 научни публикации по темата на дисертационния труд, авторство на над 30 научно-популярни текста, публикувани на сайта „Детски книги” (<http://detskiknigi.com/>).

Кирилова, Катя. Детското книгоиздаване в България – проблеми и възможни решения. – В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 21, Бр. 3-4 (2014), с. 159-165.

Кирилова, Катя. Енциклопедиите в калейдоскопа на съвременното книгоиздаване за деца. – В: *Библиотеки, четене, комуникации*. – ISSN 1313-8138. – 2011, Ч. 2 (2012), с. 180-189.

Кирилова, Катя. Опитът и посланията на Любен Каравелов като издател на книги за деца. – В: *Българско Възраждане - идеи, личности, събития*. – ISSN 1313-938X. – Т. 15 (2014), с. 186-193.

Кирилова, Катя. Книгите за най-малките: предизвикателство за големите. – В: *Библиотеки, четене, комуникации*. – ISSN 1313-8138. – 2013 (2014), с.142-149.

Кирилова, Катя. Книгите за деца и техните издатели [Електронен ресурс]. – В: Грамотността в началното училище [Електронен ресурс]. – В. Търново : Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 2015. – ISBN 978-619-208-029-7. – с. 130-136.

Кирилова, Катя. Издателската институция като фактор за развитие на национална литература за деца през 20-те – 40-те години на XX век и в наши дни. – В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 23, бр. 1 (2016), с. 60-66.

Кирилова, Катя. Настояще и бъдеще на българското детско книгоиздаване в глобалния свят. – В: *Националните детски литератури в глобалния свят. сборник доклади от кръгла маса*, Сливен, 9-11 май, 2016 . – Сливен : Регион. библиотек. Сава Доброплодни, 2016. – ISBN 978-619-7239-07-2. – с. 53-59.

Кирилова, Катя. Фентъзи романите за деца на българския книжен пазар през годините на прехода. – В: *Съвременната фентъзи литература за деца – между традицията и новите тенденции. сборник доклади от кръгла маса*, Сливен, 11-13 май, 2015. – Сливен : Регион. библиотек. Сава Доброплодни, 2015. – ISBN 978-619-7239-02-7. – с. 79-84.

Кирилова, Катя. Книжният сектор и децата през 2013 г. [Електронен ресурс]. – В: *e-Scriptum* [Електронен ресурс]. – Начин на достъп (URL): http://e-scriptum.com/knizhen_sektor_detsa_bg_2013. – Ресурсът описан на 13.05.2016.

Кирилова, Катя. Приказките в книгоиздаването за деца у нас : библиометричен анализ за периода 1989-2015 г. – В: *Gloria bibliospherae* (Нишката на Ариадна) : изследвания в чест на акад. проф. Александра Куманова. – София : За буквите – О писменехъ, 2016. – ISBN 978-619-185-211-6. – с. 515-522.

Кирилова, Катя. Бъдещите хора на Книгата за Книгата : инициативи на студентите от катедра „Библиотекознание и масови комуникации” на ВТУ по повод 23 април). – В: *ББИА Онлайн*. – ISSN 1314-7285. – Год. 3, бр. 2 (2013), с. 14-17.

Кирилова, Катя. Съвременното детско книгоиздаване в България – проблеми и перспективи. – В: *Книгоиздаване по време на криза : сборник с доклади от научния семинар по книгоиздаване, проведен на 20 и 21 май 2013 г. във Факултета по журналистика и масова комуникация на Софийския университет „Св. Климент Охридски”*, посветен на 15-годишнината от създаването на специалността Книгоиздаване. – София : Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2016. – ISBN 978-954-07-4148-2. – с. 237-249.

Кирилова, Катя. Българското детско книгоиздаване през тоталитарния период. – В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски”. Факултет по журналистика и масова комуникация*. – ISSN 1311-4883. – Т. 22 (2016), с. 177-189.